

Міністерство освіти і науки України  
Запорізька державна інженерна академія

---

Збірник наукових праць

**ГУМАНІТАРНИЙ ВІСНИК**  
**ЗАПОРІЗЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ**  
**ІНЖЕНЕРНОЇ АКАДЕМІЇ**

**Випуск № 25**

2006 рік

м. Запоріжжя: ЗДІА, 2006



Збірник наукових праць

**ГУМАНІТАРНИЙ ВІСНИК  
ЗАПОРІЗЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ  
ІНЖЕНЕРНОЇ АКАДЕМІЇ**

**Випуск № 25**

2006 рік

м. Запоріжжя: ЗДІА, 2006

УДК. 063:327(477); 378.1(063); 378.1(477)(063)  
ББК Ю.212.22

„Збірник наукових праць Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії”. – Запоріжжя: ЗДІА. – Випуск №25 – 2006. – 234 с.

**Головний редактор** – *Воронкова В.Г.*, доктор філософських наук, професор, академік Української академії Політичних наук України, академік Міжнародної академії наук вищої школи

**Редакційна колегія:**  
**секція “Філософія”**

Воронкова В.Г. - д.ф.н., професор (м.Запоріжжя)	Волинка Г.І. - д.ф.н., професор (м.Київ)
Жадько В.А. - д.ф.н., професор (м.Запоріжжя)	Андрущенко В.П. - д.ф.н., професор (м.Київ)
Кривега Л.Д. - д.ф.н., професор (м.Запоріжжя)	Вандишев В.М. - д.ф.н., професор (м.Суми)
Воловик В.І. - д.ф.н., професор (м.Запоріжжя)	Оніщенко І.Г. - д.п.н., професор (м.Київ)
Таран В.О. - д.ф.н., професор (м.Запоріжжя)	Горбатенко В.П. - д.п.н., професор (м.Київ)
Додонов Р.О. - д.ф.н., професор (м.Донецьк)	Сіленко А.О. - д.п.н., професор (м.Одеса)
Бех В.П. - д.ф.н., професор (м.Київ)	Шкляр Л.С. – д.п.н., професор (м.Київ)
Бондарчук І.А. - д.ф.н., професор (м.Київ)	Катаєв С.Л. - д.с.н., професор (м.Запоріжжя)

*В збірнику наукових праць дається аналіз євроінтеграційної політики України, філософські засади євроінтеграції, особливості суспільно-політичних, економічних, соціальних, культурних чинників євроінтеграції, роль інтеграційних процесів в євроінтеграції, необхідність гармонізації трансформаційних та інтеграційних процесів в Україні; геополітичний контекст євроінтеграційних процесів та механізми формування духовної безпеки в ідеології державотворення сучасної України, особливості сучасного управління освітою в контексті Болонського процесу.*

Постановою Президії ВАК України 5-05/4 від 11.04.2001 р., „**Збірник наукових праць Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії**” Міністерства освіти і науки України включений в перелік видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з філософії на здобуття наукових ступенів кандидата і доктора філософських наук.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Запорізької державної інженерної академії, протокол № 07 від 12.04. 2006 р.

© Автори статей, 2006

© Запорізька державна інженерна академія, 2006

**ЗМІСТ**

№ п/п	Автори	Назва статті	Сторінки
1.	<i>Пожусє В.І.</i>	Глобалізація сфери вищої освіти	4
2.	<i>Воронкова В.Г.</i>	Філософія євроінтеграції	14
3.	<i>Швець Є.Я., Макушинська Г.П., Швець Д.Є.</i>	Проблеми та шляхи оптимальної реалізації індивідуалізації навчального процесу вищої школи в контексті євроінтеграції	30
4.	<i>Лісовська І.М.</i>	Особливості сучасного управління освітою в контексті євроінтеграції України	39
5.	<i>Шавкун І.Г.</i>	Розробка та впровадження інтеграційної парадигми як складова сучасного соціального менеджменту	48
6.	<i>Урбан О.А.</i>	Транскордонне співробітництво як чинник прискорення європейської інтеграції	56
7.	<i>Бєдная В.Б.</i>	Вдосконалення інфраструктури соціальної роботи України на етапі входження її в європейське співтовариство	62
8.	<i>Макаренко Н.Ю.</i>	Особливості суспільно-політичних чинників євроінтеграції (в сфері захисту прав національних меншин)	73
9.	<i>Титар О.В.</i>	Євроінтеграція та східноєвропейський дискурс ідентичностей у Східній Україні	81
10.	<i>Осіпова М.Ю.</i>	Причини етнопонаціональних конфліктів та шляхи їх подолання	89
11.	<i>Мілова М.І.</i>	Політична культура посткомуністичних країн як чинник входження „в Європу”: український та болгарський досвід	95
12.	<i>Гордієнко М.Г.</i>	Євроінтеграція України: проект майбутнього розвитку чи виклик державній ідентичності	103
13.	<i>Пелагєша Н.Є.</i>	Українська державна ідентичність в контексті євроінтеграції	113
14.	<i>Лісовський П.М.</i>	Механізми формування духовної безпеки в ідеології державотворення сучасної України: філософський аналіз курсу до європейської інтеграції	123
15.	<i>Лавриненко В.Г.</i>	Україна на шляху європейської інтеграції: геополітичний контекст	134
16.	<i>Семенюк М.М.</i>	Про необхідність гармонізації взаємодії трансформаційних та інтеграційних процесів в Україні	144
17.	<i>Линник І.В.</i>	Вплив економічної науки на становлення і розвиток економічної свідомості постіндустріальних країн	152
18.	<i>Чорноморденко І.В.</i>	Альтернативна історія	177
19.	<i>Жадько В.А.</i>	Добро і зло як категорії моральної свідомості	185
20.	<i>Александрова О.С.</i>	Соціальний детектор як фактор безпеки економічного розвитку в умовах євроінтеграційної політики України	195
21.	<i>Бакальчук В.О.</i>	Культурна політика як фактор євроінтеграційного процесу в Україні	203
22.	<i>Дроздовська О.М.</i>	Людина перед глобальними процесами	212
23.	<i>Товарниченко В.О.</i>	Роль самоорганізаційних процесів в євроінтеграції	208
24.	<i>Вандышев В.Н.</i>	Новая версия конца света (философско-мировоззренческие и естественнонаучные доказательства истинности «вертикали Панова-Снукса»)	216
25.	<i>Бацунов С.Н.</i>	Проблема интеграции спорта с искусством: теоретический анализ	226

## АЛЬТЕРНАТИВНА ІСТОРІЯ

Чорноморденко І.В. (м. Київ)

### **Анотація**

Існує тенденція зростання інтересу до альтернативної історії. Найбільший інтерес до неї завжди виявляли представники художньої літератури, використовуючи міркування про можливий хід історичних подій як сюжетну основу своїх творів. В наш час на альтернативну історію, як специфічну форму позанаукового знання, звертають увагу і науковці. Коли до міркувань про альтернативну історію звертаються фахівці-історики, мова може йти тільки про припущення, які мають характер значної вірогідності і правдоподібності. Це повинно принципово відрізнити їх підхід від підходу письменників-фантастів, які мають право робити будь-які припущення щодо можливого ходу історичних подій. Сучасні фахівці-історики говорять про можливість різних альтернативних "історичних сценаріїв", маючи на увазі різні можливі варіанти історичних подій. Існують тенденції до певного зближення між історією як наукою та деякими варіантами альтернативної історії. Проте альтернативна історія, навіть зближуючись з історичною наукою, не може бути віднесена до загальноновизнаних наук.

### **Ключові слова**

АЛЬТЕРНАТИВНА ІСТОРІЯ, АЛЬТЕРНАТИВНА ФОРМА, АЛЬТЕРНАТИВНА МОЖЛИВІСТЬ, РОЗВИТОК ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ, ІСТОРІЯ ЯК НАУКА, ІСТОРИЧНІ СЦЕНАРІЇ.

### **Вступ**

Актуальність дослідження альтернативної історії обумовлена насамперед необхідністю філософського аналізу цього масиву альтернативних знань, який в наш час все більше виявляє тенденції до досить швидкого зростання. Тим більше, що на роботи з альтернативної історії останнім часом не тільки в інших країнах, але і в сучасній Україні, почав з'являтися помітно зростаючий суспільний попит. Крім того, необхідним стає осмислення теоретичних здобутків сучасних історичних концепцій, які сформувались в умовах постнекласичної науки і в деяких своїх вимірах виявляють схожість з альтернативною історією. Можна констатувати появу суспільної потреби в новому напрямкові філософських досліджень, який поступово виникає на перетині філософії історії і філософії науки.

**Метою цієї наукової статті** є спроба філософського аналізу порівняно нового напрямку сучасного позанаукового гуманітарного знання, який прийнято звичайно називати альтернативною історією. Предметом даного дослідження є особливості цього різновиду альтернативного щодо науки знання, який репрезентується цією дисципліною.

Альтернативна історія належить до таких форм альтернативного щодо науки (в даному випадку – насамперед щодо офіційної історичної науки) знання, однією із специфічних форм позанаукового знання, яке тривалий час фактично перебувало поза основною увагою науки і тому взагалі дуже мало досліджувалось сучасними науковцями чи філософами. Особливо доцільно говорити про майже цілковиту відсутність інтересу до альтернативної історії переважної більшості представників сучасної української філософії.

### **Обговорення проблеми**

Говорячи про найважливіші з проблем альтернативної історії, слід враховувати при цьому, насамперед, що хоч розглядуване інтелектуальне явище у присвяченій йому літературі в наш час здебільшого звичайно і прийнято називати за допомогою терміну “альтернативна історія”. Однак так може бути не завжди.

В деяких випадках дослідники весь цей інтелектуальний феномен цілком можуть позначати також за допомогою якихось інших термінів. Зокрема по відношенню до цього інтелектуального феномена може використовуватись такий термін, як “паралельна історія”.

Терміни “альтернативна історія” і “паралельна історія” загалом дійсно здебільшого стосуються одного і того ж самого інтелектуального явища. Однак при одночасному і, так би мовити, рівноправному використанні цих двох термінів, які позначають схожі особливості історичного мислення, потрібно обов’язково враховувати, що перший з них все ж таки використовується дослідниками у відповідній науковій літературі набагато частіше, ніж другий з цих термінів. Останнім часом можна констатувати також очевидний факт існування тенденції досить сильного і досить швидкого зростання інтересу в сучасному суспільстві до такого феномена альтернативного знання, який звичайно прийнято називати альтернативною історією. Проте, така, поза усяким сумнівом, дуже важлива епістемологічна тенденція сучасності може виявлятися неоднаково. Говорячи про цю тенденцію, слід зауважити при цьому, що зазначений вище інтерес до різних аспектів альтернативної історії, а також до різних її проблем зараз починає виявлятися з боку не тільки якихось окремих верств населення. Можна говорити також про інтерес до альтернативної історії досить широкого загалу наших сучасників, незалежно від того, до якої категорії вони належать. Навіть тільки з причини такого сучасного зростання загального інтересу до проблем альтернативної історії було б дуже неправильно вважати цей інтерес якимось суто випадковим явищем або ж якимось вузькопрофесійним інтересом і тому ставитись до нього відповідно.

Загальновідомим явищем в наш час є те, що найбільший інтерес до альтернативної історії, а також до її проблем майже завжди виявляли окремі представники світу художньої літератури. Це загалом настільки є характерним для частини письменників, що часто взагалі сприймається

значною частиною суспільства майже в якості привілея представників художньої літератури.

В цьому аспекті можна згадувати твори багатьох з відомих письменників двадцятого століття, а також нашого часу, однак насамперед, варто згадати, мабуть, твори видатного аргентинського письменника двадцятого століття Хорхе Луїса Борхеса [2, 86-93; 3, 112-116; 4, 102-104, 5, 50-61; 6, 116-120]. Х.Л.Борхес в більшості випадків був схильний будувати свої художні твори за схемою альтернативності: в цих творах дуже часто всі наступні перипетії сюжету залежать від того чи іншого вибору героїв цих його творів і, відповідно, від послідовності всіх їх попередніх вчинків.

Не менш відомими у названому аспекті за твори Борхеса останнім часом можуть вважатись також твори відомого сучасного сербського письменника Мілорада Павича [ 8]. У творах М.Павича, слід підкреслити при цьому, до того ж, запропоновано дуже незвичайний (так званий "нелінійний") сюжет: тут читач сам має обирати запропоновані автором альтернативи розвитку сюжетних ліній. Тому його твори після певної межі можна читати по-різному: послідовне ж прочитання тексту в цьому випадку постає лише одним з можливих варіантів. Останнім часом твори такого типу почали з'являтися також і в українській художній літературі. Варто лише згадати твір Василя Кожелянка "Дефіляда в Москві" [7]. Слід підкреслити, що в цьому творі автор використовує досить болючий для усього нашого суспільства сюжет: а саме, що було б з Україною, якби в другій світовій війні нацистська тоді Німеччина перемогла б сталінський Радянський Союз?

Однак в сучасній Україні навіть лише постановка такого питання багатьох все ще може дуже шокувати. Однак не треба забувати, що в інших країнах вже давно обговорюється принципова можливість такого варіанту подій, як перемога в другій світовій війні нацистської Німеччини з утворенням зовсім іншої карти повоєнної Європи. На думку Василя Кожелянка (як і певної частини сучасних західних дослідників), варіант такого розвитку подій міг за певних умов зреалізуватися. Проте осмислення такої історичної можливості в книзі українського письменника насамперед пов'язане з актуальною проблематикою сучасного буття української держави.

Коли в наш час мова йде про наявність інтересу до проблем альтернативної історії, звертає на себе увагу також такий важливий факт, що, - якщо ще порівняно недавно (всього пару десятиліть тому) звичайно було прийнято вважати, що уся альтернативна історія повинна бути переважно предметом розмірковувань та фантазування тільки для якоїсь порівняно незначної частини письменників-фантастів, які вже не перше десятиліття досить часто полюбили поговорити на тему "що було б, якби..." (маючи при цьому на увазі, зрозуміло, що за певних умов вся історія людства могла б піти зовсім іншим шляхом, ніж це відбувалось в дійсності), використовуючи такі розмірковування про

можливий (інакше кажучи альтернативний) хід історичних подій як цікаву сюжетну основу для деяких із своїх художніх творів, - то тепер на різні проблеми альтернативної історії все більше починає звертати увагу також і все зростаюча кількість справжніх науковців, насамперед із числа фахівців-істориків.

Очевидно, що навіть сам по собі один такий факт наявності досить частого звернення значної частини сучасних науковців до альтернативної історії та її проблем примушує поставитись до неї тепер з набагато більшою серйозністю, ніж було прийнято ставитись до всього, що пов'язано з альтернативною історією навіть в порівняно недавньому минулому, а також в кінці минулого століття. Говорячи про альтернативну історію, насамперед слід особливо підкреслити, що які б зміни не відбувались у ставленні до неї науковців та ненауковців, так чи інакше необхідно повинні існувати принципові відмінності між тим, як до альтернативної історії мають право ставитись ті представники сучасної художньої літератури, які працюють в жанрі фантастики, і тим, як до альтернативної історії повинні ставитись представники справжньої науки. Такі відмінності у ставленні науковців та ненауковців (зокрема також і письменників-фантастів) до альтернативної історії та її проблем маємо на меті розглянути тут хоча б фрагментарно насамперед для того, щоб існувала принципова можливість правильно оцінювати природу і статус альтернативної історії як однієї з особливих форм знання.

Слід підкреслити, що у всіх тих випадках, коли до розміркувань про проблеми альтернативної історії починають звертатись не одні тільки аматори (якими були, зокрема письменники-фантасти), як це було характерно для недавнього минулого, але також і справжні науковці, особливо тоді, коли при цьому маються на увазі справжні фахівці-історики, для яких будь-які міркування про історичні події не можуть не становити професійний інтерес, мова може і повинна йти тільки про такі припущення щодо можливого ходу історичних подій, які повинні мати характер значної вірогідності, а також характер значної правдоподібності.

Така правдоподібність міркувань науковців щодо можливого ходу історичних подій, як прийнято вважати серед сучасних дослідників феномена альтернативної історії [1, 9], повинна принципово відрізняти підхід до неї фахівців-істориків від того підходу, який є переважно властивим для більшості письменників-фантастів, які цілком мають право (оскільки мова йде про їх право, так само, як і усіх інших письменників, на будь-який художній вимисел), говорячи про альтернативну історію та її проблеми, дозволити собі писати про можливий розвиток історії практично все, що їм буде завгодно, роблячи при цьому будь-які, іноді навіть найбільш фантастичні чи навіть найбільш безглузді, припущення щодо можливого ходу історичних подій.

Звісно, загалом було б зовсім абсурдно не погоджуватись з таким твердженням, що всі інші, крім найбільш правдоподібних, можливі варіанти розвитку історичних подій з точки зору справжньої науки сучасним фахівцям-історикам взагалі просто не варто розглядати в якості предмета для серйозних розмов. З цієї причини будь-які фантастичні та зовсім неправдоподібні припущення щодо можливого розвитку історичних подій, які коли-небудь висловлювались, або які коли-небудь можуть бути висловленими, як, наприклад, припущення про те, що Ганнібал, воюючи в третьому столітті до Різдва Христового на чолі карфагенського війська проти Стародавнього Риму під час другої Пунічної війни, міг би мати на своєму озброєнні, а також відповідно використовувати під час військових дій проти стародавніх римлян водневу (термоядерну) бомбу, і що з цього могло б вийти у такому випадку, фахівцями-істориками взагалі не повинні розглядатись як щось таке, що могло б взагалі заслуговувати на увагу [1, 9]. Однак, разом з тим, слід також враховувати і таку цікаву обставину, що наведене вище застереження про обов'язкову для професійних істориків вірогідність та правдоподібність припущень, так само, як і усі подібні до нього застереження щодо обов'язкової правдоподібності припущень фахівців-істориків у їх міркуваннях щодо можливого ходу історичних подій, дуже часто є не більше, ніж просто самою загальною схемою історіософських міркувань, а також не більше, ніж просто хорошим методологічним побажанням для сучасних фахівців-істориків, які виявляють інтерес до проблем альтернативної історії. Насправді ж, говорячи про альтернативну історію як про особливу форму знання, треба враховувати, що зовсім не всі з тих міркувань, які висловлюються в дійсності науковцями-істориками щодо можливого (альтернативного) ходу історії, взагалі можуть повною мірою відповідати вказаним вище вимогам, зокрема ґрунтуватись на загальноприйнятих (стандартних) в масштабах усієї сучасної науки уявленнях про правдоподібність або ж на уявленнях про просту логічність.

Читаючи ті твори, які були написані фахівцями-істориками про можливий хід розвитку історичних подій, неважко помітити, що дуже часто припущення фахівців-істориків, висловлювані ними навіть в науковій літературі, виглядають в дійсності не менш, а в деяких випадках навіть більш фантастичними, ніж подібні до них припущення письменників-фантастів, які містяться в суто художній літературі.

Зрозуміло, що ні про яку правдоподібність чи навіть вірогідність в усіх таких випадках міркувань про проблеми альтернативної історії насправді не може бути навіть і мови. Інша річ, як би це не дивно виглядало на перший погляд, що самі фахівці-історики, які висловлюють подібні неправдоподібні міркування про можливий хід розвитку історичних подій це помічають не завжди, роблячи подібне часто зовсім несвідомо, що суттєво відрізняє їх у цьому відношенні від тих же письменників-фантастів, які здебільшого можуть свідомо йти на

неправдоподібні припущення про можливий хід розвитку історичних подій в своїх творах, просто задля того, щоб зробити ці свої художні твори більш інтригуючими для читачів або говорячи іншими словами, задля того аби підвищити попит на ринку збуту.

Якщо ж, крім того, ще врахувати також ту важливу обставину, що частина письменників-фантастів у своїх художніх творах все ж таки здебільшого схильні висловлювати досить помірковані припущення щодо можливого ходу історичних подій, особливо порівняно з деякими представниками історичної науки, не дивлячись на те, що їх це ніхто особливо ніколи не змушував робити, загальна ситуація з проблемами альтернативної історії в багатьох випадках може виглядати не на користь значної частини тих фахівців-істориків, яких приваблює альтернативна історія, порівняно з письменниками-фантастами. Сучасні фахівці-історики в таких випадках, якщо вони, з якоїсь причини, можуть звертатись до міркувань над проблемами альтернативної історії, найчастіше при цьому починають говорити про можливість різних альтернативних “історичних сценаріїв”. Слід зазначити, однак, що сам термін “історичний сценарій” став досить поширеним в усій сучасній історіографії, а не тільки при вивченні проблем альтернативної історії. При цьому під історичними сценаріями в даному випадку маються на увазі різні можливі (зокрема, також і альтернативні) варіанти розвитку історичних подій. Значення усіх міркувань щодо проблем альтернативної історії в такому аспекті може полягати насамперед у тому, що фахівці-історики, які займаються альтернативною історією та її проблемами, здебільшого схильні вважати, при цьому, що розгляд та вивчення різних альтернативних історичних сценаріїв дійсно здатні допомогти нам краще зрозуміти реальну історію (навіть реальну історію в її традиційному розумінні, а також в її традиційному викладі) [1, 7].

З цієї причини останнім часом можна констатувати, без особливих перебільшень, дійсне існування тенденцій до певного зближення між історією як наукою, з одного боку, та деякими варіантами альтернативної історії, з іншого боку. Це справедливо принаймні на рівні побудови інтерпретаційних історичних моделей. Прикладом є такі випадки, коли окремі з сучасних істориків намагаються розглядати одні і ті ж самі події під зовсім різним кутом зору, тобто саме так, як ці події сприймали різні учасники і очевидці. В таких випадках історики також можуть говорити про “паралельні світи” [9]. Щоправда, разом з тим, також цілком очевидно, що таке зближення між цими дуже різними напрямками історії не варто було б перебільшувати, особливо, маючи на увазі сучасність.

Проте, є також цілком очевидним, що альтернативна історія, навіть зближуючись з історичною наукою, не може бути віднесена до загальноновизнаних (офіційних) наук, наприклад історичних. З цієї причини альтернативна історія з необхідністю навіть в наш час займає особливе місце серед альтернативних по відношенню до науки форм знання.

При цьому слід підкреслити, що альтернативна історія за своїми характеристиками не може не відрізнятися від всіх інших альтернативних по відношенню до науки форм знання. В деяких випадках відмінності альтернативної історії від усіх інших альтернативних форм знання є надто сильними, щоб ними можна було нехтувати.

### **Висновки**

Відмінності альтернативної історії від цих форм знання настільки великі, що її потрібно здебільшого розглядати окремо, свідомо намагаючись уникати змішування її з іншими формами альтернативного по відношенню до науки знання. В іншому випадку це може привести і приводить до значних помилок. З іншого боку, цілком зрозумілим є те, що очевидна еволюція альтернативної історії як форми знання неминуче повинна привести до певної її систематизації і застосування в ній таких методів, які можуть суттєво наближувати альтернативну історію до загальноновизнаних наук, зокрема також і до офіційної історії. Однак, разом з тим, зрозуміло також і те, що альтернативна історія, не дивлячись на весь її досить інтенсивний сучасний розвиток, а також на постійне зростання інтересу з боку частини справжніх науковців до неї і навіть на суттєву зміну, мабуть, все ж таки ніколи не зможе бути визнаною з боку суспільства наукою в такому ж самому значенні, якою є загальноприйнята (офіційна) історична наука. В протилежному випадку вона цілком втратила б всю свою специфіку.

З цієї причини в наш час можна з достатньо великою вірогідністю зробити припущення, що і в найближчому майбутньому ситуація навколо альтернативної історії, її проблем, а також ставлення до неї як до особливої, специфічної форми знання з боку суспільства, зокрема з боку наукового співтовариства, не може змінитись, на наш погляд, надто кардинально. Тому очевидно, що і в найближчому майбутньому альтернативну історію доведеться, щонайімовірніше, розглядати і досліджувати окремо від стандартних наукових знань, хоч може і не настільки, як в наш час, протиставляючи їх одне одному.

### **Перспективи подальших наукових досліджень:**

✓ концептуалізація проблем альтернативної історії.

### **Джерела**

1. А что если бы?...: Альтернативная история / Пер. с англ. – Москва: “Издательство АСТ”; Санкт-Петербург: Terra Fantastica, 2003.

2. Борхес Х. Л. Сад расходящихся тропок // Борхес Х. Л. Проза разных лет / Пер. с исп. – Москва: Радуга, 1989, с. 86-93.

3. Борхес Х. Л. Тайное чудо // Борхес Х. Л. Проза разных лет / Пер. с исп. – Москва: Радуга, 1989, с. 112-116.

4. Борхес Х. Л. Тема предателя и героя // Борхес Х. Л. Проза разных лет / Пер. с исп. – Москва: Радуга, 1989, с. 102-104.

5. Борхес Х. Л. Тлён, Укбар, Orbis Tertius // Борхес Х. Л. Проза разных лет / Пер. с исп. – Москва: Радуга, 1989, с. 50-61.

6. Борхес Х. Л. Три версії предательства Иуды // Борхес Х. Л. Проза разных лет / Пер. с исп. – Москва: Радуга, 1989, с. 116-120.
7. Кожелянко В. Дефіляда в Москві. – Львів: Кальварія, 2001. – 196с.
8. Павич М. Хазарский словарь: Роман-лексикон. / Женская версия / Пер. с серб. – Санкт-Петербург: Издательский дом “Азбука – классика”, 2002. – 352 с.
9. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. – Київ: Критика, 2002. – 416 с.

*Стаття надійшла 16.03.2006 р.*